

Матвій Щербина — зоолог і колектор, діяч Українського наукового товариства

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Matvii Shcherbyna, a zoologist and collector, member of the Ukrainian Scientific Society. — An essay about a zoologist who largely specialised in the study of birds, but also paid attention to mammals. He was a classical faunist-ecologist who focused on the game fauna. The researcher was closely associated with the Zoological Section of the Ukrainian Scientific Society and the Zoological Museum of the All-Ukrainian Academy of Sciences, where his collections are still being housed. The bulk of his research was carried out in the vicinity of Kyiv, but he also has collections from Kherson, Abkhazia, and Primorsky Krai.

Біографічні деталі

Матвій Лаврентійович Щербина народився 1880 р., ймовірно в Києві¹. Його діяльність пов'язана з науковими і освітніми установами Києва — Українським науковим товариством (УНТ), Зоологічним музеєм ВУАН (1920–1923), Київським ІНО (1926+)², Миронівською досвідно-селекційною станцією (1929), Інститутом ботаніки ВУАН (1934–1936). Фрагментарні біографічні деталі є у В. Караваєва (1926): в УАН з 01.05.1919 як член Біологічної секції Фавністичного комітету, з 04.06.1920 у штаті Зоологічного музею УАН³. Через реорганізацію ЗМ з 10.12.1923 як «нештатний постійний співробітник Зоологічного кабінету» [Караваєв 1926: 29], у цьому статусі до 1927 р. [Атемасова & Кривицький 1999]. Є вказівки на дружні контакти з В. Симиренко (згадано полювання) [Симиренко 1995], що дозволяє припустити роботу у 1920-х рр. в Млієві і пояснює походження зоологічних зразків звідти, а також його участь у помологічних активностях у Києві (секретар садкової комісії УНТ, статті й монографія про вирощування плодкових дерев).

¹ Ім'я та по-батькові знайдено у «Списку членів Природничої секції УНТ», із зазначенням адреси «Столипінська, 45, кв. 17» [Онопрієнко & Щербань 2008: 251–255, 269], з 1919 р. це вул. Гершуні 45/17 (так на його персональному бланку для листів від 9.06.1934), нині — Гончара. Про роки життя знайдено в переліку співробітників в «Історії НАНУ 1934–1937» (2003).

² Мазурмович [1972] згадує у числі учнів М. Воскобойнікова, у якого працював М. Л. Щербина (рис. 1), його дружину: «Найближчим помічником М. М. Воскобойнікова була його учениця Марія Володимирівна Щербина (1887–1958) — відмінний знавець зоотомічної техніки...».

³ За заявою в особовій справі в ІЗАН він був співробітником ЗМ з 1.05.19 до 10.12.23.

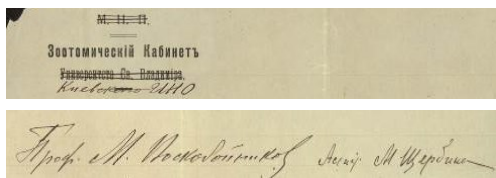

Рис. 1. Вітальний лист (шапка і початок підписів) від Зоологічного кабінету Київського ІНО до акад. О. Нікольського з нагоди 45-річчя його наукової діяльності, тобто мова про 1926 р. Внизу є підпис «асистент М. Щербина». Архів Інституту архівознавства НБУВ НАНУ.

Щербина вів дослідження ссавців і птахів у 1916–1928 і 1935–1936 рр. в окол. Києва, у 1921 — на Черкащині (Мліїв), у 1926–1927 р. — Херсонщина і Хабаровський край, 1928–1930 — Краснодарський край і Грузія, 1931–1934 — Хабаровський край, 1935 — Приморський край (деталі далі). В його особовій справі в ІЗАН є заява 09.06.1934 на зарахування до Зообіну у штат Зоомузею, з приміткою, що він працює в Інституті ботаніки ВУАН (ІБ). Про роботу в ІБ у 1936 р. свідчить його монографія [Щербина 1936]. Помер 1937 р. (Історія НАНУ за 1934–1937: с. 556).

Теріологічні дослідження і колекції

Дослідник був за духом польовиком — кожна його публікація містить відомості про мисливські види ссавців і птахів, і його відомі колекційні зразки стосуються також цієї частини фауни. Більшість його досліджень проведена на Київщині, і у звідних документах ЗМАН є чимало інформації про обсяги його теренових досліджень. Маючи більший інтерес до птахів, дослідник тим не менш приділяв увагу і мисливським звірам.

Значна частка відомих досліджень, надто до 1917 р., пов'язана з Волинню (сучасна Житомирщина), зокрема з «Юровською скарбовою дачею»⁴ Овруцького повіту» (1914–1916+). 1917 р. у працях Товариства імені К. Кесслера він опублікував замітку «Про рисей у Волинській губернії» [Щербина 1917]. Згодом, у 1924 р. в журналі «Природа и Охота на Украине» М. Щербина представив огляд «Замітки про деяких звірів Волині». У вступі до цієї статті дослідник зазначає: «З 1913 по 1917 р. мені частенько доводилося подорожувати по лісах Волині, переважно в Овруцькому та суміжних з ним повітах, траплялося також по разі бути і в лісах Луцького та Житомирського повітів. За ці роки скупчилося в мене трохи різних спостережень (записаних свого часу до щоденника) про деяких звірів Волині» [Щербина 1924: 142].

У БД відділу зоології ННПМ зібрані ним зразки ссавців не значаться⁵, проте є записи у каталозі хижих [2007 р.] про збори 1926–1934 рр. (черепи):

- *Meles meles* (n = 1): Україна, Київ, уроч. Дубки, 28.10.1928; • *Martes martes* (3): Грузія, Абхазія, окол. м. Гагра, с. Ковальське, берег р. Хошупсе, 1929; там само, с. Ковальське, зима 1930; там само, с. Єрмолівське, зима 1930; • *Martes zibellina*⁶ (5): РФ, Хабаровський край,

⁴ Скарбовий — синонім слова «казенний», тобто державний ліс; назва села — Юрове.

⁵ У колекції ННПМ є зразки *Blanfordimus afghanus* з Туркменістану, зібрана «Е. І. Щербиною» у 1949–1950 рр. Туркменська Щербина Єлизавета Іванівна була 1920 р.н.

⁶ В опублікованому каталозі [2007] подано як «*Martes martes*», що є явною помилкою.

о-в Великий Шантар, 1926–1927 (спільно з І. М. Гончар) (5); • *Nyctereutes procyonoides* (2): РФ, Приморський край, Хасанський р-н, радгосп Сидини, 1930-ті рр.; • *Vulpes vulpes* (2): РФ, Камчатська обл., Корякський АО, Пенжинський р-н, 1930-ті рр.; РФ, Приморський край, Маньчжурія, 21.02.1930; • *Ursus thibetanus* (6): РФ, Хабаровський край, басейн р. Бікін, 1930-ті рр.; там само, сопка Камінна, 12.1931; там само, сопка Лейдалаза, 09.1933; там само, сопка Точильна, 09.1933; там само, перевал Верхній Красний, 09.1934 (2); • *Ursus arctos* (1): РФ, Чукотка, Анадирський р-н, сопка Остра, 02.1934.

У колекції відділу палеонтології ННПМ виявлено зразок сліпака:

• *Spalax arenarius* (“*zemni*”): Херсонська обл., Дніпriansь, 22.02.2029.

В орнітологічній колекції ННПМ є збори М. Щербини за 1916–1935 рр. (дані від С. Тайкової), що доповнюють відомості про хронологію й географію його досліджень; більшість з них зібрано в околі Києва:

• Житомирська обл., 1916 (Олевськ), • Київська обл., 1916 (Буча, Десенка, Михайловщина, Муромець, ур. Небешівка, Пуща-Водиця, Троещина), 1919–1928 (Віта-Литовська, Вигурівщина, Воскресенка, Голосіїв, Десни устя, Злодіївка, Кирилівські яри, Лукове оз., Лук’янівка, Межигір’я, Муромець, Оболонь, Плюти, Пуща-Водиця, Сваром’є, Старі Петрівці, Старосілля, Труханів, Хотянівка, Яблунівка), 1935 (Київ, Оболонь); • Черкаська обл., 1921 (Мліїв); • Херсонська обл., 1926–1927 (Гола Пристань, Кардашинка, оз. Верхньосолоденьке); • Краснодарський край, 1928 (с. Єрмолівка, Сочі), • Грузія, 1928 (Абхазія, Гагра), 1930 (Гагра, Ахача); • Приморський край, 1935 (р. Зміїна, ниж. теч. р. Бікін);

Інші справи, чесноти

Матвій Щербина неодноразово проявлявся як активний учасник різних суспільних справ природничого спрямування⁷. Така діяльність була й в УНТ. У передмові до «Словника назв птахів» [Шарлемань 1927] вказано, що «Словник у свій час перейшов усі стадії редагування, в якому брали участь: С. Паночіні, М. Щербина та О. Курило.» Про його членство у Природничій секції УНТ (1920) сказано вище; у 1920 р. він також був в Агрономічній секції УНТ, а з 1921 р. — секретар Зоологічної підсекції Природничої секції УНТ (обрано 23.01.1921) [Онопрієнко & Щербань 2008: 269, 272, 280]⁸. На час злиття УНТ з УАН (1.06.21) він був одним із 20 дійсних членів «Зоологічної секції колишнього Українського наукового товариства» [ibid.: 279].

У березні–травні 1920 р. в рамках Зоологічної секції УНТ діяла Садкова комісія, «секретарем-садоводом» якої був М. Щербина; завданням її була розробка «проекту будівництва станції з садівництва, боротьби зі шкідниками та хворобами» [Онищенко 2018]. У 1924 р. (24.10) М. Щербина робив доповідь на II Конференції зоологів м. Києва, що відзначено у статті 1924 р.

За В. Караваєвим [1926: 29], основна спеціальність М. Щербини — «орнітологія, переважно екологія птахів». За тим самим джерелом, «Під час праці в Академії робив екскурсії: 1) короткі, одно, двоходенні, переважно в околицях Києва, радіусом ... до 10–20 верств (253) і 2) довгі, з далекими виїздами

⁷ Попри добрі наміри, його спроби популяризації науки зазнавали часом нищівної критики (напр. див.: Рада, 1909, № 42: стор. 4, рецензія В. Доманицького; URL).

⁸ Його обрано секретарем замість Л. Портенка, який відбув на Звенигородщину [ibid.: 280].

(21). За цей час праці в Академії надрукував [далі скорочено] "Цікаві орнітологічні знахідки 1921 р. в околицях м. Київ" (1923), "Замітки про деяких звірів Волини" (1924), "Матеріяли до вивчення орнітофауни Волини" (1926)». Шарлемань в огляді птахів околиць Києва (1926) згадує 8 статей М. Щербини 1915–1916 рр.; його колекція птахів нараховує бл. 370 зразків, на той час їх зберігали в «музеї Київського орнітологічного товариства».

Дослідник вів щоденники, що згадано в його публікаціях [напр., Щербина 1924], та фотодокументування зразків [Атемасова & Кривицький 1999]. На жаль, жодних фото і біографічних довідок про нього не виявлено, зокрема й у його одноаркушевій особовій справі в ІЗАН (№ 1893 від 1934 р.), немає таких даних і в архіві Інституту ботаніки НАНУ.

Подяка. Автор щиро дякує С. Клименко, Е. Король, В. Придатку-Доліну, С. Тайковій, Є. Улюрі, Н. Чувікіній, М. ШEVERІ за сприяння у пошуку фактів і аналізі колекцій.

Література

- Атемасова, Т. А., И. А. Кривицкий (сост.). 1999. *Орнитологи Украины. Библиографический справочник. Выпуск 1.* Харьков, 1–286.
- Караваев, В. 1926. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Труди Фізично-Математичного Відділу Укр. АН*, 4 (2): 21–30. URL
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні.* Вид-во Київського ун-ту, Київ, 1–229.
- Онищенко, А. О. 2018. Професор І. М. Щоголів (1873–1943) — забуте ім'я в українській сільськогосподарській ентомології. В кн.: *Історія освіти, науки і техніки в Україні* (Матеріали XIII Всеукр. конф.). За ред. В. А. Вергунова. ФОП Корзун Д. Ю., Вінниця, 120–123.
- Онопрієнко, В. Л., Т. О. Щербань. 2008. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві.* ДП Інформаційно-аналітичне агентство, Київ, 1–355.
- Смирненко, Т. 1995. Очима пам'яті. *Родовід*, 10: 11–30. (Серія: Бібліотека українського мистецтва Катерини Лебедєвої). URL
- Шарлемань, М. 1927. *Словник зоологічної номенклатури: Назви птахів: Проект. Частина 1.* Держвидав України, Київ, 1–63.
- Щербина, М. 1917. О рысяях въ Вольнской губ. В кн.: *Материалы к познанию фауны Юго-Западной России. [Сборник] 2.* Под. ред. В. М. Артоболевского. Издание Киевского орнитологического общества им. К. Ф. Кесслера. Типогр. А. Гроссман, Киев, 55.
- Щербина, М. 1924. Замітки про деяких звірів Волині. *Природа и охота на Украине*, № 1–2: 142–152. <https://bit.ly/3C2wJeP>
- Щербина, М. Л. 1936. *Абрикоси акліматизаційного саду УРСР : підсумки вивчення колекції.* Академія наук УСРР. Інститут ботаніки. Вид. АН УСРР, Київ, 1–122.

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Матвій Щербина — зоолог і колектор, діяч Українського наукового товариства. — Нарис про зоолога, що спеціалізувався переважно на вивченні птахів, проте приділяв увагу й ссавцям. Це був класичний фауніст-еколог, який основну увагу зосереджував на мисливській фауні. Дослідник був тісно пов'язаний з зоологічною секцією Українського наукового товариства та Зоологічним музеєм УАН, де й тепер зберігаються його колекції. Основний обсяг його досліджень проведено в околицях Києва, проте є також збори з Херсонщини, Абхазії та Приморського краю.